

ADALÉKOK KRASZNOKVAJDA EZREDFORDULÓ UTÁNI ÉLETMÓDJÁHOZ¹

R. NAGY JÓZSEF

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Krasznokvajdán és térségében 2001-től kezdődően a *Miskolci Egyetem* kulturális antropológia szakos hallgatóival több ízben is részt vettünk csoportos terepgyakorlatokon. 2007 és 2008 tavaszán az *Aldebaran Kutatóműhely* szervezésében² a település életmódjának adott pillanatban való rögzítését végeztük.

Az értékelés alapjául egy 63 kérdésből álló, összetett kérdőív szolgált. Időben is, tartalmilag is ezt követték a különféle interjúk: genealógiai, foglalkozási, témaorinétált és életútinterjúk. A kvantitatív interjúk alanyai szinte kizárólag a kérdőívekre is választ adók közül kerültek ki.

A mintavételt nagyban befolyásolta a praktikum. Azaz csakis azokat az embereket tudtuk megkérdezni, akik a kérdezés időpontjában otthon tartózkodtak, hajlandók voltak a feltett kérdésekre választ adni. Természetesen szem előtt tartottuk azt az általános szabályt, hogy egy minta akkor vetíthető a közösség egészére, ha a mintának lényegében ugyanolyan az összetétele, mint az alapsokaságnak. Az interjúalanyok megkeresése az első időszakban valószínűségi kiválasztással történő mintavétel alapján történt. A kellő helyismeret megszerzése s a kutató jelenlét tudatosítása után párhuzamosan alkalmaztuk az SRS és az úgynevezett *görgetett mintavételt*.

A terepmunka során a 450 fős³ település lakosai közül összesen 96 főt kérdeztünk meg. Interjúalanyaink nagyobb része a foglalkoztatás szempontjából inaktív életet élt. Feltehetően ebben az is közrejátszott, hogy leginkább ők voltak azok, akiket egy-egy beszélgetés erejéig megszólaltathattunk. Aktív keresőként 23%, háztartásbeli-ként 4% került a mintába. A többség nyugdíjas (28%), a gyermekgondozás valamely formáját töltő (22%), tanuló (14%), illetve munkanélküli (9%) volt.

Iskolai végzettség tekintetében a derékhadat a 8 általánost (28%) és a szakmunkásképzőt végzettek (27%) alkották. Jelentős a 8 általánost be nem fejezettek száma is (13%), jellemzően a cigányok mellett az idősebb háztartásbeli nők, a termelőszövetkezetekben dolgozók köréből. Mindössze a megkérdezettek 12%-a rendelkezett

¹ Jelen tanulmány megközelítésmódját, munkamódszereit, formáját, megfogalmazásait tekintve R. Nagy József *Életmód a Tornai-medencében* (R. NAGY 2011.) című munkájának folytatása. A terepmunka ugyanakkor, ugyanazon szempontok alapján folyt, csupán a helyszínt tekintve más.

² A hallgatók terepen való munkáját Dobák Judit irányítása alatt Török Zsuzsanna, Osgyáni Gábor és R. Nagy József vezette. Ugyancsak Dobák Judit volt az, aki a kutatás alapjául szolgáló kérdőívet elkészítette, s Osgyáni Gáborral a terephelyszíneken való munkát megszervezte, szakmailag is felügyelte s koordinálta. A terepmunkában részt vettek a *Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet* hallgatói, Besenyei Anita, Kalmár Zita, Kézér Renáta, Korhut Krisztina, Kovács László, Leskó Edina, Mikó Krisztina, Mónus Réka, Novák Lilla, Plopp Péter, Pollák Eszter, Süli Juli, Szentpéteri Ágnes, Szvák Anna, Tóth Bernadett, Tóth Máté, Varga Lóránt, Végh Eszter és Vida Beáta.

³ A 2011-es népszámlálás adatfeldvételekor a település lakosainak száma 447 fő. – KSH 2013, 148.

szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségivel, s csupán 8% volt a felsőfokú végzettségűek aránya.

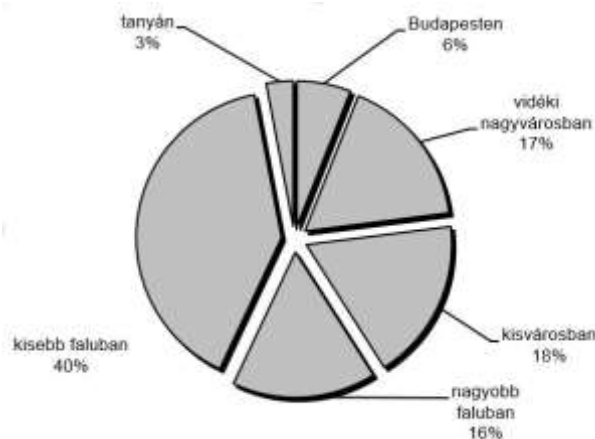
Kérdőívünk első részében a lakóhelyhez és a környezethez való viszonyt próbáltuk felmérni. A *Mennyire szeret Ön itt, ezen a településen lakni?* kérdésre az ötfokozatú skálán 3,6-es átlagot kaptunk. Alacsony volt a rossz értéket megadóak aránya (1 = 5%; 2 = 8%), a többség közepes (3 = 31%), illetve efeletti értékeket adott meg (4 = 28%; 5 = 24%). A beszélgetések során érezhető volt, hogy a többség elfogadja, illetve elégedett a településsel. Főleg a maximális, 5-ös osztályzatok száma meggyőző ebben a kérdésben. A magukat cigányként megnevezők településükhöz való kötődésének átlaga 3,0 – azaz a térségi átlagnál kissé alacsonyabb.

„Vajda azért jó, mert ott vannak emberek. Mégiscsak nagyobb hely.”
(nő, 55 éves)

A községben lakók többsége, 69%-a nem kívánta véglegesen elhagyni lakhelyét. Konkrét költözési tervvel a válaszadók 9%-a, nem realizálható vágyként megjelenő szándékkal 16%-a rendelkezett. Beszédesebb adat, hogy a fővárost nagyon kevesen nevezték meg kívánatos lakhelyül, élehetetlen helyként kezelték.

„Sokat voltam Pesten, az nekem olyan volt, mint a börtön.” (férfi, 81 éves)

Azok, akik a falu elhagyását tervezték, akár konkrét előkészületeket téve, akár csupán a határozott vágy megjelenésének szintjén, elsősorban a kevésbé értékes ingatlanok tulajdonosai, jellemzően a cigányok közül kerültek ki. A saját ház, a porta még a tartósan munkanélküliek esetében olyan erős visszatartó erő volt, hogy nem is gondoltak a térség elhagyására.

Ön szerint hol jobb lakni?

Az elköltözés és maradás kérdését a falubeliek gyakran érzelmi viszonyok segítségével kívánták megválaszolni. Kijelentették ugyan, hogy „a falunknak már nincs jövője”⁴, valami megfoghatatlanra hivatkozva mégis maradnak: „Ahol fel tudsz

⁴ Nő, 72 éves.

hálni az őseid sírjára, ott otthon vagy!”⁵ A legtöbb esetben, főleg idős embereknél a múltra, az elődökre, a hagyományokra való hivatkozás volt a leggyakoribb.

„A fiam el akar innen költözni, de a helyem az uram mellett van, az övé mellé már a sírra is ki van írva a nevem...” (nő, 69 éves)

Kívülálló számára jól észlelhető a maradék rezignációval és lemondással teli beszédmódja, amely szükségszerűen mindig a szép és értelmes, gazdag múltat veti össze a jelen pusztulásával és kilátástalanságával.

„Szeret, nem szeret... Ide születtem, mindig itt laktam. Itt kell lakni. Jó nekünk már itt...” (férfi, 77 éves)

Lakásviszonyok

A Krasznokvajdán található ingatlanok átlagos lakóterülete 85 m². A terepmunka során tapasztalt legkisebb alapterület 15 m², a legtöbb 200 m² volt. Legtöbben, a megkérdezettek 34%-a nagyjából 50–80 m²-es lakást birtokolt. Az ingatlanok 29%-a 100 m², 22%-a 100–400 m² közötti területtel rendelkezett, 50 m² alatt csupán 12%-uk volt. Bár több cigánycsalád is található a legkisebb lakóterületekkel rendelkező ingatlantulajdonosok között, jellemzően 70–80 m²-es házakban élnek. A kis alapterületű ingatlanokat javarészt elsősorban nyugdíjas, egyedülálló, 8 általános iskolát meg nem haladó végzettségű, gyakorta volt termelőszövetkezeti tag, illetve háztartásbeli nők birtokolták.

A nagyobb, 100 m²-t meghaladó házak tulajdonosi rétege ettől nem nagyon különbözik: ugyancsak nyugdíjasok, legnagyobb arányban nők, alacsony, a szakmunkásképzőt meg nem haladó iskolai végzettséggel. A magasabban kvalifikált, érettségizett, felsőfokú végzettséggel rendelkezők 80–100 m² alapterületű házakban éltek. Volt, aki úgy indokolta azt a furcsaságot, hogy a képzetebbek, kisebb házakban élnek, mint a képzetlenek, hogy a magasabb presztízzsel rendelkezők számára már nem volt szükséges olyan ingatlant birtokolni, ami emelné értéküket a közösség szemében.

„Aki már valaki lett, annak nem kellett bizonyítania. Annak már nem kell ráznia a rongyot, úgyis tudja mindenki, kicsoda is. Ma is azok virítanak, akiknek nincs is mire.” (férfi, 63 éves)

Kivándorlók

A megye ezen vidékét a kivándorlással foglalkozó szakirodalom „amerikázós”, „amerikás” vidékként tartja számon. Jellemző módon a II. világháború előtt zajlottak ezek az utazások. Vizsgálatunk során a megkérdezettek 3%-a amerikai kötődésűnek [sic!] vallotta magát valamely szülője tengerentúli kiutazásának köszönhetően.

„Az én apám is elment Kanadába 1926-ban, még meg sem születtem, nem is ismertem. Voltunk többen is így. Én még egy levelét sem olvastam sosem, nem is írt. A nagyszüleim is parasztok voltak, de a nagyapám kétszer is volt Amerikában.” (férfi, 81 éves)

⁵ Férfi, 71 éves.

A kivándorlások célpontja az USA, illetve Kanada volt. Ezek az utak ritkán végződtek külföldi letelepedéssel, pár évnyi munka után általában hazatértek. A kiutazók elsődleges célja a pénzszerzés, majd ennek segítségével a földterület növelése, házvásárlás volt.

„Apámnak sok pénze volt, amerikás ember, itt vettek házat a sok pénzért. A mi családunk így került ide.” (nő, 42 éves)

A helyi problémák, a pénztelenség megoldásának ez a módja – amit többen csak a bajok előli, elsősorban férfiakra jellemző menekülésként fogtak fel – később is megmaradt.

„Régen is mentek Kanadába, Amerikába, de amikor bejött a tsz, oszt pláne menekült, aki csak tudott.” (férfi, 81 éves)

Beköltözők és „bennszülöttek”

A megkérdezettek egészét tekintve a válaszadók 48%-a ott született, ahol jelenleg is lakik, 52%-uk beköltöző. Jelentősebb részük házasság útján, kisebb részük a munkaalkalmakat követve, a központi településen jobb életminőséget remélve váltott lakhelyet. Magas volt az újonnan betelepülők aránya, a megkérdezettek 25%-a 10 esztendőn belül érkezett Krasznokvajdára. A megkérdezett, nem helyben született cigányok aránya 71%-ot tett ki. Jelentős volt költözési indokaik közt az ideházasság, de az is, hogy „itt olcsó volt a ház.”⁶ Nem munkát kerestek, nem házasodtak, hanem a céltelepülésen lévő lakhatási lehetőség miatt választották az adott falut lakóhelyként.

A beköltözők túlnyomó része, 96%-a a megyén belülről érkezett jelenlegi lakhelyére, ezek között is a térségből, a Cserehátból érkezők vannak a legnagyobb számban.

A lakóhelyükkel elégedettek (4-es és 5-ös érdemjegy) között nagyjából fele-fele arányban oszlanak meg a helyben születettek (54%) és a beköltözők (46%). Ahogyan csökken az elégedettség mértéke, úgy növekszik a településen belül a beköltözők számaránya. Az elitáló érdemjegyek (2 és 1) esetében a helyi születésűek és beköltözők aránya már 21%–79%. A mélyinterjúk alapján vélelmezhető, hogy elégtelen osztályzatot gyakran elkeseredésükben adtak az interjúalanyok, ez nem tükrözi valós véleményüket, míg az elégséges osztályzat jobban átgondolt döntés eredménye lehet.

Etnikai kisebbségek

Terepmunkánk során a megkérdezetteknek 19%-a cigánynak vallotta magát. (A hivatalos KSH adatok⁷ szerint a falu lakosságának 27%-a cigány.) A kérdőívek felvétele során több olyan eset is előfordult, amikor a válaszadó apját is, anyját is cigányként azonosította, de magát magyarnak vallotta, illetve szüleit magyarként, magát pedig cigányként nevezte meg.

⁶ Férfi, 68 éves; nő, 33 éves.

⁷ KSH 2013, 199.

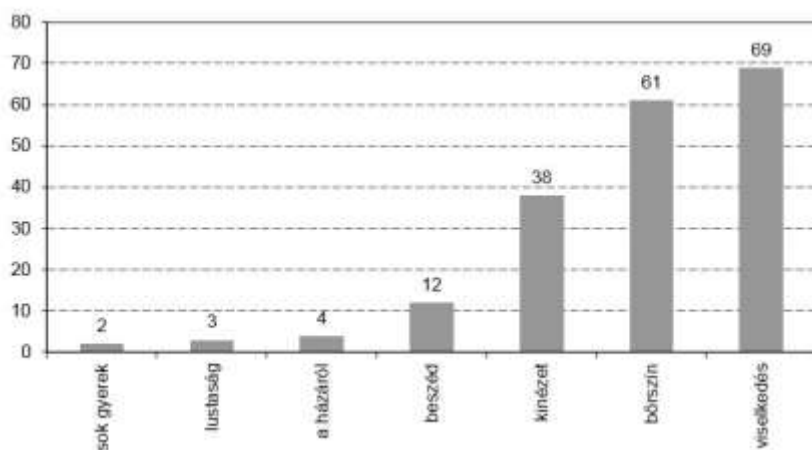
A megkérdezettek egy része konkrét antropológiai jellemzők alapján azonosította cigányként az embereket: „Az eredeti cigánynak a szeme színe sárga”⁸, „fekete a haja, barna a szeme”⁹, „lefittyed az ajkuk, gyakran nyitva van a szájuk”.¹⁰ A válaszadók 61%-a bőrszín tartotta az egyik legfontosabb megkülönböztetési jellemzőnek, melyet a válaszadók 24%-a „feketének” nevezett meg, a többi barnának. 38% szerint „ránézésre” meg lehet állapítani valakiről, hogy cigány-e vagy sem. Ezek mellett többen helyezték a kulturális sajátosságokra a hangsúlyt. A megkérdezettek 69%-a a viselkedést tartotta a legfontosabbnak. Nem jelent meg a testszag sztereotíp azonosító jellege, csupán 1% tartotta fontosnak.

A cigány válaszadók, hasonlóan a nem cigány megkérdezettekhez, a bőrszínre és a viselkedésre helyezték a hangsúlyt, de többen kiemelték a gondolkodásmódbeli különbségeket is.

„Aki fekete, aki igénytelen, aki csúnyán beszél, aki nem tud beilleszkedni, meg rendetlenül viselkedik, az a cigány. Meg vannak dögös cigányok, lenézem őket. Aki cigány, az cigány – de nem mindenki él úgy, hiába fekete! (férfi, 24 éves)

A magukat cigánynak valló válaszadók között 17% negatívumként azonosította a „cigányos” jellemzőket, egyikőjük ki is jelentette, „ha cigánnyal érintkezek, utána Flóraszepttel fertőtlenítem a kezem”.¹¹ Volt, aki viszont magasabb rendűnek tartotta saját „cigányos” életét.

„A cigány szívvel él, a paraszt meg gúnyos. – Főztél már a gyerekeidnek? Itt egy kis bab. Miért nincsen, elitta az urad?” (nő, 31 éves)

Honnan lehet tudni, hogy valaki cigány?
[A megkérdezettek %-a]

⁸ Nő, 26 éves.

⁹ Férfi, 41 éves.

¹⁰ Férfi, 35 éves.

¹¹ Nő, 69 éves.

Konfliktusok

A krasznokvajdai megkérdezettek – cigányok és magyarok – 24%-a vélte úgy, hogy saját településén problémák, konfliktusok vannak cigányok és magyarok között, míg 76% nem így látta. Ezt a kvalitatív interjúk is igazolták.

„Ezek itt [Krasznokvajdán] jó cigányok. Ezeket nem lehet hasonlítani a csenyétei cigányokkal, a vajdaiak nem is akarnak tán még a buszban sem melléjük ülni. Hát ezeknél be lehet menni a házba. Nagyon rendesek, a gyerekeket is öltöztetik.” (férfi, 81 éves)

A falubeliek, legyenek akár magyarok, akár cigányok, nem kezelték homogén népességként a romákat, különbséget tettek közöttük, elsősorban lakhelyük szerint.

„A mieink elég rendesek, a csenyéteiek gyengébbek, a szemereiek azok úri cigányok.” (férfi, 68 éves)

Abban a településen egyetértett cigány és magyar, hogy a cigányok számlájára írható bajokat nem a helyben született, hanem a bevándorló cigányok okozták, véleményük szerint ők azok, akik lopnak, alkoholisták és hangoskodnak.

„Itten is vannak most már, mert Rakacáról is jöttek, no meg szaporodnak is, olyanok, mint a bundásbogár.” (férfi, 81 éves)

Ennek ellenére a megkérdezettek többsége hasonlóan vélekedett, hogy „nálunk nincs semmi előítélet, ugyanúgy élnek mint mi...”.¹² Érdekes adalék, hogy a II. világháborút megélték körében a térséget megszálló románok emléke a mai napig is él, s egy elképzelt nemzetiségek, nemzetek közötti sorrendben a cigányok mögé sorolják őket.

„Nekünk a csöcselék a románokat jelentette. Azok jöttek a háborúban az oroszokkal. Félték az oroszoktól, nagy volt köztük a különbség, az oroszok olyan urak voltak hozzájuk képest. [...] Azok [a románok] sokkal rosszabbak, mint a cigányok, cigányabbak a cigányoknál!” (nő, 82 éves)

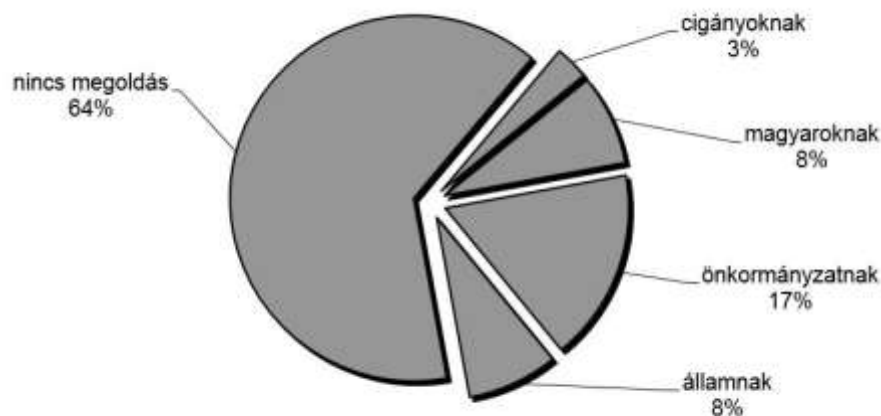
De volt, aki a település életét nagyban megváltoztató trianoni határhúzás miatt más nemzetet helyezett a cigányok mögé.

„Amiért elmentek Magyarországot nagyon haragszom a franciákra, legszívesebben kiirtanám az összeset!” (férfi, 81 éves)

Az együttélés során felmerülő problémák megoldását többféleképpen látták. A megkérdezettek egy része (3%) a cigányság megváltozásában reménykedett, más része (8%) a magyarok aktivitására helyezte a hangsúlyt. Az államhatalomtól, kormányzattól, rendőrségtől, illetve a helyi vezetéstől, az önkormányzattól az emberek 8, illetve 17%-a várta a segítséget. Igazán megdöbbenő azonban az, hogy 64% nem látott reményt a konfliktusos helyzetek megoldására.

„Összekeverték ezt az országot, a cigányoknak van az egész. Ők jól is vannak, építik nekik a házat. Ez már soha nem orvosolható. (nő, 82 éves)

¹² Nő, 44 éves.

Kinek a feladata lenne a cigányok és magyarok közötti problémákra megoldást keresni?

Vegyes házasságok

A cigány–magyar vegyes házasságokról erősen megoszlott az emberek véleménye. Annak ellenére, hogy a településen volt vegyesházasság, ez a tény rejtett maradt, mert „nem volt feltűnő, hogy összeházasodtak”.¹³ A megkérdezettek legalább akkora arányban jelentették ki, hogy nem tudnak ilyen házasságról, mint amennyien ismeretek ilyen. Voltak, akik azt hangsúlyozták (17%), hogy a két csoport házasulandó fiataljai nem is keresik egymás társaságát, főleg nem ilyen céllal. Kevesen (8%) azt emelték ki, hogy az ilyen házasság nem működhet jól, mivel a két fél nem azonos kulturális környezetből származik, ez „a parasztnak felháborító”¹⁴, „az ilyen mindenki elítéli”¹⁵, „a nőket az ilyen házasságban elrontják”.¹⁶ Többen kiemelték, hogy a házasság felemás megítélésű, igaz, pro és kontra is elhangzottak vélemények.

„Aki cigányként parasztnak közé kerül, azt nem fogadják be. Ha parasztként kerül a cigányok közé, az cigánnyá válik, be tud illeszkedni.” (nő, 82 éves)

„Itt van XY és a magyar felesége. A családnak mindenbe van beleszólása. A cigány család nem nézte semmibe a nem cigányt. Dolgoztatták és csak dolgoztatták.” (férfi, 63 éves)

¹³ Nő, 26 éves.

¹⁴ Férfi, 69 éves.

¹⁵ Férfi, 77 éves.

¹⁶ Férfi, 80 éves.

Vallás

A Krasznokvajdán élők az országos átlaghoz viszonyítva jóval vallásosabbak. Ez mind a kérdőív válaszaiból, mind a mélyinterjúk során rögzített beszélgetésekből egyértelműen igazolódott.

„Minden vasárnap megyünk a templomba. Ez mindig is így volt, így is lesz. Aztán jön a húsleves és a rántott hús. [...] Imádkozunk anyával reggel, este, meg harangszókor.” (férfi, 77 éves)

A megkérdezettek többsége, 47%-a római katolikus volt. A térség második legjelentősebb vallása 31%-kal a református, harmadik a görög katolikus 18%-kal. A megkereszteletlenek aránya elenyésző, mindössze 1%.

Az egyház tanítását követő vallásosság a megkérdezettek 22%-ára volt jellemző, emellett jóval nagyobb, 62% volt a vallást az egyházon kívül követők száma, akik egyházi „segítséget” csak a jelentő életfordulókon (születés, házasság, halál), illetve az év két nagy egyházi eseményén (húsvét, karácsony) vettek igénybe. Hozzá kell tennünk azt is, hogy ez utóbbi csoportba tartozók magukat egyértelműen a vallásos kategóriába sorolták, az egyházi adókat rendszeresen befizették

„Templomba már nem bírunk járni, de ha mise van, kinyitjuk az ablakot, s így olyan, mintha ott lennénk.” (férfi, 81 éves)

A saját maguk vallásosságában kétkedők kis csoportot képeztek mindössze 6%-os arányukkal. 7% határozottan bevallotta nem vallásos életmódját, a megkérdezettek között azonban mindössze csak pár fő (2%) akadt, aki meggyőződéses vallástagadónak, tudatos ateistának mondta magát. A jelenben természetes úton, alulról történő, szervezetlen jelenségként egyfajta ökumené erősödésének lehettünk tanúi.

„Mi mindig ott szoktunk lenni a templomban. Mivel a papnak tizenhárom faluja van, ahol misét kell tartania, így ha nem jut el ide, akkor még a református templomba is elmegyünk misét [sic!] hallgatni.” (nő, 73 éves)

Elégedettség és elégedetlenség

A Krasznokvajdán végzett terepmunka során próbáltunk a megkérdezettek egyéni és közösségi elégedettségének mértékéről is képet kapni. Ez a jellemző nagyon viszonylagos, számos elemből áll. Egy részét a környezet, a lakóhely, az ott meglévő szolgáltatások, a szomszédok, más részét az egyéni elvárások és azok teljesülése, a befutott életút, az egészségi állapot, az anyagi körülmények, s még számos más összetevő alkotja. Mindazonáltal jellemzi egy korszak, egy közösség, a helyi társadalom s persze az egyén életének minőségét is.

<i>élete alakulásával</i>	5,7
<i>életszínvonalával</i>	5,5
<i>egészségi állapotával</i>	6,0
<i>munkájával</i>	5,2
<i>lakásával</i>	6,8
<i>lakókörnyezetével</i>	7,4

Mennyire elégedett?

[Nagyon elégedett (10) – nem elégedett (1)]

A falubeliek jónak tartották a közbiztonságot, erre adták a legmagasabb érdemjegyeket. Sokan voltak büszkék arra, hogy „itt rend volt mindig, itt csendőrség is volt”¹⁷, s Krasznokvajda ebben a tekintetben kiemelkedik a környező falvak közül.

A II. világháborút megelőző tömeges gyűjtogatások mára már inkább a leleményesség, a paraszti furfang kategóriájába tartoznak, nem befolyásolták a település általános közbiztonsági megítélését. Rendszeres elemei a múltból szóló elbeszéléseknek, anekdotisztikus történeteknek.

„Gyermekkoromban olyan tüzek voltak, minden este két-három ház égett el. A palás ház úgy pattogott, mintha lóttak volna! A csendőrök már azt is meggyújtották, ami közel volt az egyik tűzhöz, mert már azok is unták. Bebiztosították külföldön, oszt így épültek fel sokan. (férfi, 81 éves)

„Az egész falu leégett, minden éjszaka tűz volt. Ment sorba. Mindenkinek lett új háza, mert biztosítva voltak a házak. Egészen magasra voltak biztosítva és fel tudtak építkezni. Itten Bátorba' lakott az, aki a megbízott gyűjtogató volt.” (nő, 82 éves)

<i>közbiztonság</i>	3,6
<i>utak állapota</i>	2,3
<i>vásárlási lehetőségek</i>	2,8
<i>orvosi ellátás</i>	3,3
<i>iskola színvonala</i>	3,1
<i>közművel való ellátottság</i>	2,7
<i>környezet állapota, tisztasága</i>	3,3
<i>megélhetési lehetőségek</i>	2,1
<i>emberi közösségek</i>	3,1
<i>helyi kultúra</i>	2,4

Mennyire elégedett?

[Nagyon elégedett (5) – nem elégedett (1)]

A munka világa

A Krasznokvajdán tapasztalható munkaerkölcs hagyományos szigorúsága egyértelműen a parasztságra volt jellemző, kiegészülve az iparos és a bányamunka hasonlóan merev felfogásával.

„Gyerekek, itt dolgozni kellett, ott menni kellett, nem úgy volt, hogy elülök a sáncparton, oszt nézem, hát mikor nyugszik le a nap. Ott menni kellett.” (férfi, 68 éves)

¹⁷ Férfi, 81 éves.

Ebben a világban az értékrend alapja a munka, minden a munkaképességre és munkabíráásra épül, így persze a közösség azon elemei, akik nem bírnak munkaértékkel, marginális helyzetbe kerülnek. Majd' minden idős embertől elhangzottak „a kapa a kezemből sohasem szakad ki”¹⁸, vagy „mindenkinek kaparnia kell”¹⁹ tartalmú kijelentések. A rendkívüli munkafegyelem és szívósság megbízhatósággal párosult, mely elképzelésben a kényelem, a szabadidő sokadlagos tényező.

„Mindig dolgoztunk. Úgy voltunk a szabadsággal is a tsz-ben, az asszony nevét beírtam, bár nem lett volna szabad, de szabadság helyett dolgozott. Mert az állatnak enni kell!” (férfi, 81 éves)

Jellemző volt az az önpusztító értékfelhalmozás, amelyben az életforma megtartásáért még az egészséget is kockáztatták.

„Volt itt ugyan orvos, Kerekes doktor, de hát orvoshoz menni az luxus volt. Nem lehetett, hogy most akkor szaladok az orvoshoz. Megtörték a tengeri hagymát, rákötötték az ember ujjára, oszt másnap már semmi baja sem volt. Azzal gyógyítottak mindent, vagy tejfellel, vagy paradicsommal. Mehetett dolgozni!” (férfi, 68 éves)

Ezt a világot alapjaiban kérdőjelezte meg a régióban tapasztalható több évtizedes munkanélküliség, a térség legnagyobb problémája. Többen azt emelték ki, hogy az államszocializmus idején a munka nem jelentett gondot.

„Nem jó világot élünk. Régen el is vittek, ha nem dolgoztál. Most meg... Ha akarsz is, nehezen tudsz.” (férfi, 77 éves)

A térségben rögzített genealógia interjúkból kirajzolódnak a helyiek múlt- és jelenbéli munkahely- és foglalkozásválasztási preferenciái. A két legjelentősebb, több emberöltős múlttal rendelkező foglalkozás a földműves, illetve a bányász. Ez nagyon sok megkérdezett családi-rokoni körében előfordult. A termelőszövetkezetek megalakulása furcsa módon sokakat indított el a bányamunka felé.

„Amikor indult a tsz, ez a bányajárás el is kezdődött, Ormoson, Rudabányán, meg a farkaslyuki rész, meg az edelényi rész, vagy Pécsre jártak az uránbányába, meg is haltak hamar.” (férfi, 81 éves)

Megjelent a helyi, elsősorban földműves keresetekhez képest jelentős munkabér, s az ennek segítségével elérhető életszínvonal emelkedése is.

„Ahogy elment a bányába dolgozni az uram, rögtön tudtunk a házra ajtót, ablakot venni. Jobb lett rögtön.” (nő, 82 éves)

A földművelés és a bányamunka mellett más foglalkozások is jellemzők voltak a faluban. Annak köszönhetően, hogy Krasznokvajdán a trianoni határhúzást követően hosszabb ideig határőr laktanya, illetve csendőrség működött, nagy tisztelete van a fegyveres testületekben végzett munkának. Több családban ma is találni jelenleg is aktív egyenruhást.

¹⁸ Nő, 88 éves.

¹⁹ Nő, 55 éves.

Tanulás

A tanultság, tanulás tekintetében a többség (57%) a képzés hiábavalóságát hangoztatta. Közvetlen tapasztalatok bizonyítják, hogy a tanult ember sem él jobban, nincs biztos jövője. Ráadásul a múltban, a II. világháború előtti iskolarendszerben végzetek jól elboldogultak alacsony iskolázottsági szintjükkel is.

„Az iskolában nem sokat tanultunk, a jegyzőasszonynak a kertjét, mert az volt a tanítónő is, azt kellett rendbe tenniük. [...] Kérdezik a gyerekek, hogyan lehet 6 elemivel ellenni. De abban a hat évben minden volt: történelem, földrajz, szorzás-osztás, úgy belesűrítették. Megmaradt bennünk.” (nő, 82 éves)

A közösség, a szülők elvárása sem ösztönözte a fiatalokat a tanulásra.

„Tanulni fölösleges volt. A szüleink nem engedték, azt akarták, hogy mi is a mezőgazdaságban dolgozzunk.” (nő, 73 éves)

Sokak szerint a tanulásra szánt idő és energia a munka kárára megy. Még mindig sok, elsősorban idősebb, paraszti vagy betanított ipari munkát végző helyiben élt az az elképzelés, hogy a tanulás menekülés a kemény munka elől. Eszerint a tanulni kívánó egyén a könnyebb, lustább életet keresi, cserbenhagyva családját, közösségét – s egy munkaközpontú világban ez komoly kritika.

„Amikor a fiam összejött itt egy lányával, mondtam neki, ide figyelj kiskomám, vagy iskolába járjunk vagy családot alapítsunk. Itten ez a két lehetőség van. Ha tanulsz, támogatlak, de akkor nincsen kislyány! (férfi, 81 éves)

A kádári nosztalgia mellett élő volt a Horthy-rendszer iránt érzett szimpátia is, mely az oktatási rendszerekre is kiterjedt. Ezen nézetek szerint a múltban egészen alulról indulva is karriert lehetett építeni, ami mára már nem jellemző.

„Most a gyerekeinket nem engedik tanulni. Régebben ez nem volt, a Horthy rendszerben. Mindenki, akinek esze volt, mehetett tanulni.” (nő, 82 éves)

Gazdaság, kereset, pénz

A megkérdezettek anyagi helyzetüket egy ötfokú skálán jelölve, átlagosan 2,8-cal értékelték. Beszédes adat, hogy „nagyon jó”-nak mindössze egyetlen válaszadó minősítette anyagi helyzetét, igaz, a „nagyon rossz” sem adott kiugróan magas értéket (7%). A többség (62%) közepes osztályzatot adott. Az országos értékek ismeretében nagyon visszafogottan ítélték meg az ideális családi havi jövedelemszükségleteket. Ez átlagosan 217 ezer forintot tett ki úgy, hogy a legmagasabb igények sem nőttek a 350 ezres érték fölé.

A faluban külön gazdasági értékemelő tényező volt az, hogy valaki nem „oftos”²⁰, azaz nincs hitele, nincs adóssága. A családi, egyéni gazdasági értékeléskor

²⁰ A plakátokon, szórólapokon látható „0 Ft”, „0 Ft-ért elvihető” reklámszövegek szellemes magyarázata. Jelentése szerint nem vett igénybe 0 Ft-os lehetőséget, hitelt, nincs tartozása.

ez gyakori beszédtema, sok esetben büszkélkedés alapja, hogy „a mi házunkon nincs hitel!”²¹

„Bármi is volt, volt mindig pénz, mindig annyi, amennyi kellett. Manapság az a baj, hogy nem tudják beosztani. Az a baj!” (férfi, 77 éves)

66% semmilyen saját maga által luxusnak tekinthető kiadást nem engedhetett meg magának. Emellett a luxus definiálása sokszor nehézséget is jelentett. Egyesek az autót luxusként, míg mások munkaeszközként definiálták. Meglepő módon az autó (59%) után a csokoládé (32%) számított a megengedett leggyakoribb luxusnak. Jóval kisebb értékkel szerepelt az internet, a kávé, még ritkábban az üdülés (3%), az utazás. Volt, aki a családi együttlétet élte meg luxusként.

„Az a luxus, amikor a gyerekeimmel vagyok, visznek a parlamentbe, mindenhová. Ha hazajövök, mintha kunyhóba jönnék.” (nő, 42 éves)

Krasznokvajdán az alkoholfogyasztásról vallott hagyományosan szigorú paraszti nézeteket oldotta a betelepült határország, a szocializmus évei alatt a településről dolgozni járó bányászok, majd ezek megszűnte után ismét közelített a régi értékrend felé. Így manapság a luxus és a férfiember elismert „joga” határán mozog az alkoholfogyasztás megítélése.

„Négy deci bort megiszok naponta, meg egy deci pálinka, ez nekem elég, meg a dohány. Ez jár!” (férfi, 84 éves)

Nehéz volt szavakba önteni, hogy mit tekintenek szegénységnek. Legtöbben a pénznek olyan mértékű hiányában látták a szegénységet, amikor alapvető létfeltételek kerülnek veszélybe. Nincs élelem, nincs fűtés, lakás, ruházat. Többen már a jólét hiányát is szegénységnek tekintették.

„Szegény az, aki semmilyen luxust sem engedhet meg magának.” (nő, 65 éves)

„Aki a templom egerétől ellopja a sajtot, na, az a szegény!” (férfi, 31 éves)

Számosan azt hangsúlyozták, hogy „aki hitelből él, az már szegény”²², de egyes vélemények szerint a szegénység a hajléktalanságnál kezdődik, mert „aki felett hajlék van, az csak olcsó szinten van”.²³ Több interjúban is előkerült a szegénység és a társadalmi igazságosság, illetve az egyenlőség kapcsolata.

„Akinek nincs igaza az a szegény, akinek pénze van, igaza van.” (férfi, 42 éves)

Szabadidő

A nosztalgikus visszaemlékezések között egy kiegyensúlyozott, harmonikus és a szegényes lehetőségeket maximálisan kihasználó világ tárult a szemünk elé. A ki-kapcsolódás a közösségen alapult, ha az egyén jól szerette volna érezni magát, a

²¹ Férfi, 52 éves.

²² Nő, 69 éves.

²³ Nő, 26 éves.

többiek, a kortársak kapcsolatát kereste. A fiatalok egymás házához jártak, de volt lehetőség – a térségben unikális módon – „hivatalos” szórakozóhelyen is ismerkedni.

„Még tánciskola is volt itt Krasznokvajdán, egy zsidó házában, ott lehetett kulturáltan szórakozni, ismerkedni. A feleségemet is ott ismertem meg.” (férfi, 77 éves)

Ambivalens volt a viszony a legfontosabb szórakozási móddal, a tévézéssel szemben. Mert bár majdnem mindenki nézte, egyben tudták is, hogy valami régen megvolt érték ezzel elveszett, végleg eltűnt. A régen sokat kedvelt időtöltések, amelyek mélyen beleivódtak az emberek emlékeibe, közösséget, összetartozást, szolidaritást is teremtettek. Az idősebbek közösségről szóló narratíváiban visszatérő elem volt az, hogy majd’ mindent közösen csináltak, a munkától kezdve a szórakozáson keresztül a családi vagy vallási ünnepekig. Nem volt jellemző az egyén vagy egyes családok közösségből való kivonulása, a magányos szórakozási formák keresése.

„Itt még rádió sem volt, csak az öreg jegyzőnél volt egy fülhallgató rádió. De akkor mi még a rádiót is úgy hallgattuk, közösen, nem mindenki magában. Tányérba tettük a fülhallgatót, s ha csendben maradtunk, lehetett hallani, mit beszél. Nagyokat nevtünk, figyeltük az adást, hozzászóltunk. mi még akkor is együtt voltunk.” (nő, 88 éves)

Az 1970-es évektől kezdve, a televízió hétköznapivá válásának köszönhetően ez visszafordíthatatlanul megváltozott. A terepmunka időszakában a megkérdezettek átlagosan napi 3,7(!) órán keresztül néztek televíziót. Ebből 8% napi 8 óránál is többet tévézett, köztük többen is napi 10–12 órát. Ennél kevesebben, 2%-nyian soha nem néztek televíziót. Legtöbben, a válaszadóknak kicsit több mint a fele (59%) 2–4 órát szánt televíziózásra. Nemzetiségi sajátosságok nem voltak felfedezhetőek a mintában, ugyanúgy voltak nem tévézők, mindig a képernyő előtt ülők és átlagos fogyasztók magyarok és cigányok között is.

Majdnem mindenki – a válaszadók 90%, illetve 93%-a – nézte a két legnagyobb kereskedelmi adó, az *RTL Klub* és a *TV2* műsorait. Harmadik legnézettebb adóként a *Magyar Televízió 1-es* csatornája volt 48%-kal. Talán nem is meglepő, hiszen ezek voltak azok az adók, amelyeket egyszerű, földi antennákkal is fogni lehetett, illetve előfizetési díjuk a legalacsonyabb volt.

Nagyjából azonos nagyságrendben, mintegy 5–15%-os arányban nézték a többi csatornát, a következő sorrendben a legnézettebbtől a legkevésbé nézettig: *Duna TV*, *Sport tévék*, *M2*, *Spektrum*, *Viasat3*, *ATV*, *National Geographic*, *Minimax*, *VOX*.

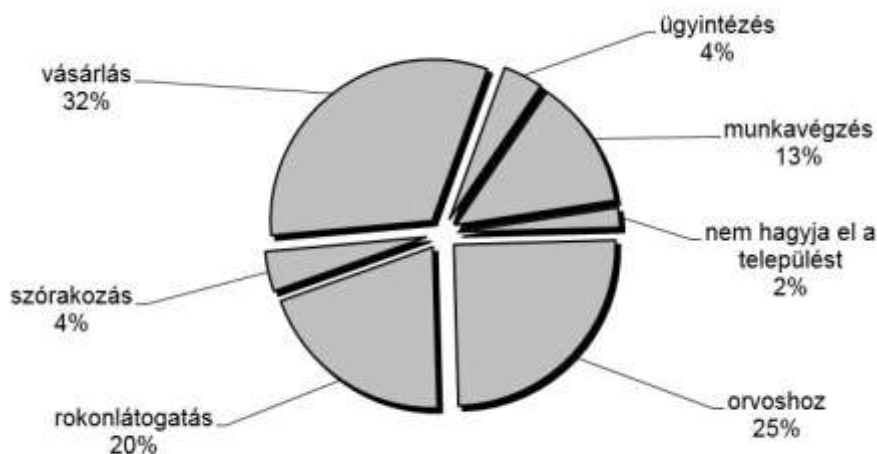
Az újságolvasók között az *Észak Magyarország* című megyei lap volt a listavezető, az összes megkérdezett 47%-a, az újságolvasók 55%-a ezt a lapot olvasta. Az ezt követő mezőny nagyon szőrt, csupán a *Blikk* (12%), a *Népszabadság* (5%), illetve a *Kiskegyed* (4%) tudott az 1–3%-os érték fölé nőni, amelyben a *Nők Lapja*, *HVG*, *Story*, *Autó Motor*, *Szabad Föld*, *Humanitás*, *Fanny*, *Bravó*, *Best*, *Színes Bulvár*, *Magyar Nemzet*, *Méhészet*, *Hot*, különböző sportújságok, televíziós műsorújságok stb. voltak találhatóak. A megkérdezettek 21%-a nem olvasott semmiféle újságot, mert

„gyenge szemmel nem lehet olvasni”²⁴, vagy mert „nem ingyen adják”.²⁵ 74% rendszeres olvasási, egyben szórakozási formaként a katalógusok, reklámkiadványok, prospektusok olvasását nevezte meg.

Utazás

A településen élők nagy része havonta (25%) vagy ennél ritkábban (31%) hagyta el lakóhelyét. A napi gyakoriságú lakhelyelhagyás, ami szinte kizárólagosan munka, illetve középfokú tanulás céljából történt, alacsony mértékű, mindössze 15%-os. A hetente kétszer–háromszor és a hetente településeket elhagyók 9, illetve 11%-kal képviseltették magukat, míg kéthetente az itt élők 8%-a utazott el.

Krasznokvajda lakói leggyakrabban (52%) tömegközlekedési eszközzel, azaz autóbusszal hagyták el településüket. A busszal való közlekedésnek hagyományai vannak, elsősorban a jelentős ingázásoknak köszönhetően. Amíg a borsodi bányavidéken számos bánya üzemelt, tömötten jöttek-mentek a „műszakos buszok”.

Milyen okból hagyja el a települést?

Saját gépjárművet a közlekedők 44%-a használt, míg 12%-nyian önkormányzati járművel, „kisbusszal”, betegszállítóval vagy mentővel hagyták el településüket. Települések közötti kerékpáros közlekedés szinte nem is létezett, a válaszadók 0%-a pedálozott ebből a célból.

„Inkább megyünk mi csak lábbusszal [gyalog], mint biciklivel!” (férfi, 81 éves)

A települések egymáshoz ugyan kis, pár kilométeres távolságra találhatók, de az utak rosszak, déli irányban tekintélyes emelkedők vannak. További magyarázatul szolgálhat az, hogy a leggyakoribb célterületek (Edelény, Miskolc, Kazincbarcika,

²⁴ Nő, 70 éves.

²⁵ Nő, 35 éves.

Szendrő, Szikszó) nem a mikrotérségben, hanem azon túl található, gyakran 30–50 kilométernyire vagy még messzebb. Emellett a közlekedők jelentős része idős, akiknek a kerékpározás igencsak megterhelő tevékenység lenne.

Nevelés

Gyermeknevelési elvek tekintetében a helyiek mindig annak szigorúságát hangsúlyozták. „A tisztesség parancsol!”²⁶ elve kötelező érvényű.

„Egy apának tiszteletet parancsolónak kell lenni, nem bratyzni a gyerekével.” (nő, 73 éves)

Szinte teljes volt az egyetértés abban, hogy szabadelvű nevelési módozatokkal szemben a „hagyományos”, szigoron és tekintélyelvűségen alapuló, a fegyelmezésben a büntetést sem nélkülöző formákat részesítik előnyben. Erre saját, gyermekeik nevelési tapasztalataiból számos megerősítést kaptak és kapnak.

„A gyereket vallásosságra neveltük, azt kapta, amit mi is kaptunk édesanyáméktól. Tisztelni kell a szülőket és a tízparancsolatot meg kell tartani.” (nő, 69 éves)

Segítségnyújtás

Az egy településen belül élők között a segítségnyújtásnak évszázados hagyománya van. A falubeliek mindig is ügyeltek arra, hogy a munkaerejének híján lévőt – öreget, egyedülállót, beteget, gyengét – segítsék, akár hosszabb távon is. A közösség íratlan szabályai diktálták ezt, erősen támogatva az egyház által.

Napjainkra a segítségnyújtásnak ez a rendszere felbomlott, illetve erősen átalakult. Csökkent a segítségnyújtás mértéke, szűkült a köre is. Nagyobb részben a több embert igénylő, szezonális munkákra korlátozódott (favágás, betakarítás, építkezés, lakodalmi előkészületek, disznóvágás stb.), illetve azokra, amelyek anyagi befektetést, hosszabb időt nem igényelnek (postai küldemény átvétele, az üres ház figyelése, értesítések, üzenetek átadása stb.).

Külön érdekesség, hogy amíg a magyarok a cigányokról, addig a cigányok a magyarokról, a „parasztokról” vallották azt, hogy segítőkészebbek, mint a válaszadó saját közössége.

„Ma már csak a cigányok segítik egymást, a magyaroknál ez már megszűnt.” (férfi, 70 éves)

„A parasztek azok figyelnek egymásra, segítenek egymásnak. Itt a cigányok irigyek a másokra. A parasztszomszédok szokott segíteni, rá jobban számíthatok, mint a cigányokra...” (nő, 31 éves)

A legjellemzőbb változás mégis az, hogy a segítségkérés-nyújtás köre konkretizálódott, „klikkesedünk, de a klikkeken belül segítjük egymást”²⁷, s mára már csak

²⁶ Nő, 73 éves.

²⁷ Férfi, 75 éves.

a közvetlen szomszédságra, illetve a szűk rokoni körre szorítkozik. Mindezek ellenére a településen az egymásra figyelést, a segítőkészséget átlagon felülnek értékelték (az 5-ös skálán 3,8-nak).

A klasszikus segítségnyújtással szemben jóval nagyobb szerepe volt a mára már erőteljesen visszaszorulóban lévő, kölcsönösségi alapon működő segítségadásnak, a kalákának. A már említett okok mellett közrejátszik ebben a munkaképes, helyben lakó réteg teljes eltűnése is. A kalákázás megritkulását sokan az építkezési alkalmak radikális csökkenésének tudták be.

„Bizony eltűnőben van [a kaláka], 25 évvel ezelőtt még segítettünk egymásnak. Kevesebben építkeznek, ezért.” (nő, 70 éves)

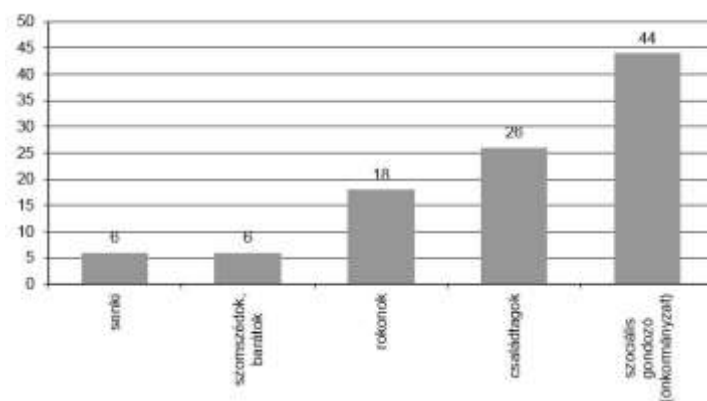
„Régen volt ilyen. Az állam a cigánynak felépíti, a paraszt pedig nem építkezik. Így szűnt meg.” (nő, 73 éves)

Sokan emellett az individualizációt okolták a kalákázás megszűntéért.

„Mindenkinek csak a saját dolgát csinálja. Nem szeretnek egymásnak segíteni.” (nő, 82 éves)

„Sok problémája van az embereknek, így nincs rá már energia, hogy a másokra gondoljanak.” (nő, 68 éves)

Az öregedő falvakra jellemző, hogy a segítségadó is segítségre szorul. Ezeken a helyeken a kölcsönös segítség sokszor csak szimbolikus, a gyászban támogatják egymást. A segítségre szoruló helyiek legnagyobb arányban az intézményesített gondozói szolgálatokra számítnak, gyakran azok is, akik még rendelkeznek aktív rokonssággal, családtagokkal. Elenyésző azok száma, akik úgy érzik, senki sem segíti őket, nem számíthatnak „csak magamra, senki másra”.²⁸ A válaszadók 47%-a el is várta az intézményesített segítséget, mert „a polgármesternek segítenie kell, azért választottuk”²⁹, illetve „az államnak kötelessége segíteni, mert mi állampolgárok vagyunk”.³⁰

Kikre számíthat a segítségre szoruló?
[A megkérdezettek %-a]

²⁸ Nő, 69 éves.

²⁹ Nő, 72 éves.

³⁰ Nő, 57 éves.

Jövőkép

A beszélgetések során minden megkérdezettnek volt véleménye a település jövőjét illetően. Függetlenül a beszélgetőtárs életkorától, nemétől, nemzetiségétől, vallásától, ezek a víziók egyöntetűen (98%) negatív jövőt vázoltak.

„Körülbelül sejtem, mi fog történni Vajdán tíz éven belül. A munkalehetőség abszolúte megszűnik, aki teheti, az elmegy, ahogy már el is kezdődik az elvándorlás. A gyerekek kihalnak szép lassacskán, rengeteg cigánygyerek születik, ami az iskolának kevés, de a falunak sok.” (férfi, 40 éves)

A kistalvas térségek, de kiemelten krasznokvajdai régió általános problémája, az előregedés, a falvak kiüresedése, a szlőmfolyamatok visszafordíthatatlan elindulása itt is jelentkezett. Annak ellenére így van, hogy a folyamat térségi összehasonlításában ma is Krasznokvajda áll a legjobb pozícióban.

„Ebben a faluban már elfogyásról van szó, nem változásról. Egynéhány özvegyasszony van itt, meg van itt vagy két vénlegény, meg van itt vagy három cigánycsalád. Hát mán ki van itt?” (férfi, 81 éves)

A jövőben bizó kisebbség a turizmusban, az ökológiai gazdálkodásban, a falusi vendéglátásban látott lehetőséget. Többen említették viszont, hogy „annyira azért nem látványos Vajda, mennek a turisták Szanticskára”.³¹

„Már itt az van, hogy megveszik a házat és nyaralónak jönnek ki. Már vegyszerezik is a gyümölcsös. És ha egy falu előregedik, akkor az árt a gyerekeknek.” (nő, 55 éves)

Az egyedül élő öregek mindegyike beletörődő lemondással beszélt az elkövetkezendőkről, többen említették, hogy az elmúlás, legyen az akár egy település megszűnése, a természet örökös körforgásának része, semmi bánivaló nincs benne.

„Ennek a falunak semmi a jövője. Azt mondták az öregek, hogy régen erre végig erdő volt. Senki nem fog erre lakni. Erdő lesz itt megint...” (férfi, 81 éves).

BIBLIOGRÁFIA

R. NAGY 2011

R. NAGY József: *Életmód a Tornai-medencében*. Miskolc, Aldebaran, 2011.

KSH 2013

2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok. 3.5 Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Felelős kiadó Dr. VUKOVICH Gabriella. Miskolc, KSH, 2013.

³¹ Férfi, 40 éves.